

Іван Матвійович Неклюдов та Іван Федорович Прокопенко: освіта і наука як сенс життя

Наталія Пономарьова

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди протягом вже декількох століть забезпечує підготовку кваліфікованих та затребуваних вчителів, які успішно працюють на освітянській ниві. Разом із тим, наш університет став колицкою і для цілої низки педагогів, вчених, дослідників, які вплинули не тільки на середовище, у якому вони працювали, а й визначили подальший вектор розвитку самого університету на багато років вперед. Серед них особливо вирізняються постаті Івана Матвійовича Неклюдова та Івана Федоровича Прокопенка.

Випускник фізико-математичного факультету ХНПУ імені Г.С. Сковороди І. М. Неклюдов (1935 р. н.), доктор фізико-математичних наук, професор, академік Національної академії наук України, заслужений діяч науки і техніки України, — один із найвидатніших вітчизняних фізиків, наукові дослідження якого стосуються фізики міцності, фізичного та радіаційного матеріалознавства. Саме він розвинув розуміння фізичних механізмів радіаційних процесів у матеріалах, опромінених в активній зоні ядерного реактора, створив радіаційно-стійкі матеріали нового покоління [1]. Більше ніж 35 років І.М. Неклюдов працював на керівних посадах та, зокрема, на посаді генерального директору Національного наукового центру «Харківський фізико-технічний інститут», а з 2004 до 2015 р. був академіком-секретарем Відділення ядерної

фізики і енергетики Національної академії наук України, є членом Президії національної академії наук України (з 2004 р.).

І. Ф. Прокопенко (1936–2021) — доктор педагогічних наук, професор, академік-засновник Національної академії педагогічних наук України, заслужений працівник народної освіти України, ректор Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди (1980–2020 рр.). І. Ф. Прокопенко — український економіст, педагог, авторитетний громадський діяч, видатний учений, фахівець у галузі нових педагогічних технологій навчання та виховання, економічної теорії, філософії освіти [2]. І. Ф. Прокопенко пройшов великий трудовий шлях — від колгоспника до ректора університету. За коротким записом у бібліографічному довіднику «Трудова діяльність: 1980–1920 рр. — ректор ХНПУ імені Г.С. Сковороди», присвяченому І.Ф. Прокопенку, стоять буремні сорок років зламу епох, здобуття та розбудови незалежності, вирії реформ та суперечливих новацій [3]. За сорок років завдяки лідерству І. Ф. Прокопенка Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди із порівняно невеликого навчального закладу виріс у потужного та визнаного флагмана педагогічної освіти і науки в Україні із міцним кадровим потенціалом та сучасним освітнім середовищем.

У житті та долі цих двох непересічних особистостей можна виокремити чимало спільного, що, на наш погляд, багато

пояснює щодо їх виключної ролі в історії університету, науки, суспільства, країни.

Мета статті: висвітлити та проаналізувати основні етапи життя, професійної та громадської діяльності Неклюдова Івана Матвійовича та Прокопенка Івана Федоровича як провідних сквородинівських науковців та освітян.

І. М. Неклюдов та І. Ф. Прокопенко належать поколінню, яке з дитинства пройшло випробування війною та важкою працею.

Іван Матвійович Неклюдов народився 10 лютого 1935 р. в с. Сурково Шебекинського району Белгородської області, в родині колгоспників. Його дитинство проходило в тяжкій роботі — родина мала велике господарство, яке потребувало щоденного догляду [5]. У 1941 р. Іван Неклюдов почав навчатися в школі — попри війну вона функціонувала, хоча у класах навчалось дуже мало дітей. В 5–7 класах він навчався в Белянській семирічній школі (за чотири кілометри від дому), а закінчував вже Більшетроїцьку школу (за вісім кілометрів від дому) [5]. Після закінчення середньої школи він вступив на фізико-математичний факультет на-

шого університету — тоді Харківського державного педагогічного інституту імені Г.С. Сковороди.

Визначальними роки студентства стали і для особистого життя І.М. Неклюдова. У 1955 р. через студентські громадські справи Іван Матвійович познайомився зі своєю майбутньою дружиною, Валентиною Іванівною Лозовою.

Доля В.І. Лозової також назавжди поєдналася з нашим університетом — студентка-філолог, аспірант, викладач, доцент, професор, член-кореспондент АПН України, вона багато років очолювала наукову педагогічну школу, керувала загально-університетською кафедрою педагогіки.

Іван Федорович Прокопенко народився 10 червня 1936 р. в с. Васильки Лохвицького району Полтавської області в неможливій родині трудівників.

У розповідях про роки дитинства та юності, опалені війною та родинними трагедіями, Іван Федорович завжди з особливим теплом та вдячністю згадував рідний край, земляків, перших учителів та перші уроки щоденної праці. На долю І. Ф. Прокопенка випало пережити руйнування села та дворічну фашистську

Подружжя В.І. Лозова та І.М. Неклюдов

окупацію. Вихованням хлопчика в цей час опікувалася його бабуся Наталя. Вона була неписьменна, проте мала неабияку мудрість та силу — саме за «Кобзарем» Тараса Шевченка, прихованим нею від окупантів, навчився читати малий Іван. У таких обставинах природньо, що професійна біографія Івана Федоровича Прокопенка розпочинається із роботи у колгоспі, на будівництві й експлуатації шахт на Донбасі, далі — у громадських організаціях. Ця робота була завжди «на передовій» — на ланах, у шахтарській лаві, і завжди вона була добросовісною та продуктивною [6].

У молоді робочі роки І.Ф. Прокопенко впевнено визначив й особисту долю — усе життя відданим один одному було подружжя Прокопенків. Дружина Івана Федоровича, Анна Єгорівна, більше двадцяти років працювала вчителем початкових класів у Харківській гімназії № 6 «Маріїнська гімназія». Міцна родина завжди була надійним тилом та джерелом сил для І. Ф. Прокопенка, тому втрата дружини у 2020 р. стала для нього непомірним горем.

І. М. Неклюдов та І. Ф. Прокопенко, починаючи від аспірантури до найвищих

керівних посад в регіоні, пройшли усі сходинки великого трудового та наукового шляхів, протягом десятиліть залишаючись відданими своїм установам.

У 1955 р. І.М. Неклюдов закінчив інститут з відзнакою та був рекомендований до аспірантури, однак був призваний на строкову службу в армії, по завершенні якої поновив навчання. У аспірантські роки доля звела його з відомим спеціалістом із фізики твердого тіла, професором нашого університету Р.І. Гарбером, який спочатку став науковим керівником І.М. Неклюдова, а потім на довгі роки колегою [5]. Після закінчення аспірантури у 1959 р. І.М. Неклюдов був прийнятий на посаду молодшого наукового співробітника в лабораторію фізики кристалів Харківського фізико-технічного інституту. Як свідчили колеги, молодий учений завзято працював за темою, якою займається лабораторія, — за окремим науковим напрямком, пов'язаним із методом механіко-термічної обробки кристалів. Цей напрямок відкривав нові можливості у створенні конструкційних матеріалів із заданими фізико-механічними властивостями для таких галузей машинобудування, як реакторне і космічне [5].

Подружжя А.Є. Прокопенко та І.Ф. Прокопенко

У 1964 р. І.М. Неклюдов захистив кандидатську дисертацію. Далі була продовжена наукова робота з фізики програмного зміцнення кристалів, яка знаходить своє відображення в десятках наукових робіт, патентах на винаходи [5]. В той період талановитий науковець, І.М. Неклюдов починає ділитись набутим досвідом фізика-експериментатора: читає спецкурси з окремих розділів фізики твердого тіла, керує роботою аспірантів педагогічного інституту [5].

Завдяки дієвій позиції І.М. Неклюдова низка аспірантів кафедри фізики нашого університету (О.Т. Розумний, О.О. Балбенко (Халдей), М.С. Губін, В.В. Мединський, В.Д. Парцирний) успішно захищають кандидатські дисертації і продовжують займатись науково-педагогічною роботою. Серед них і провідний професор кафедри фізики — Є.Б. Малець [5].

У 1975 р. І.М. Неклюдов захистив докторську дисертацію. Того ж року він був призначений начальником відділу фізики радіаційних явищ і радіаційного матеріалознавства. В цей період розширюється спектр наукових інтересів І.М. Неклюдова, у поле зору потрапляє радіаційне матеріалознавство. Основні результати досліджень структурно-фазових, розмірних змін і міцності матеріалів при опроміненні і сучасний стан роботи в цій галузі викладені у восьми монографіях і багатьох оглядових статтях [5].

Завдяки І.М. Неклюдову в співавторстві з О.С. Бакаєм і В.Ф. Зеленським розроблена концепція існування в твердих тілах центрів рекомбінації точкових дефектів змінної полярності; запропонована ідея створення радіаційно-стійких сталей і сплавів з невичерпною кількістю центрів рекомбінації точкових дефектів при опроміненні. Разом з І.В. Гориніним, В.Ф. Зеленським, А.Н. Орловим, А.М. Паршиним і Ю.В. Трушиним експериментально встановлено і теоретично обґрунтовано явище аномальної рекомбінації різнойменних радіаційних дефектів в твердих розчинах, що розпадаються під опроміненням. Ці наукові дослідження послужили основою

для створення класу радіаційно-стійких сталей і сплавів із розвиненим інкубаційним періодом формування дрібнодисперсних виділень нової фази з певною ділатацією і поверхневими стоками для точкових дефектів [5].

Продовжувалося кар'єрне зростання:

— з 1996 по 1997 р. І.М. Неклюдов був заступником директора ННЦ «Харківський фізико-технічний інститут»;

— з 1997 по 2004 р. обіймав посаду директора Інституту фізики твердого тіла, матеріалознавства і технологій ННЦ «Харківський фізико-технічний інститут»;

— з 2004 по 2010 р. — генеральний директор ННЦ «Харківський фізико-технічний інститут»;

— з 2010 р. — почесний директор ННЦ «Харківський фізико-технічний інститут».

І.М. Неклюдов — визнаний фахівець у галузі міцності і пластичності матеріалів, радіаційної фізики твердого тіла та радіаційного матеріалознавства [4]. Його наукові праці набули широкого визнання в нашій країні і за кордоном [4]. І. М. Неклюдов теоретично обґрунтував і експериментально підтвердив принципово новий напрямок у створенні зміцненого стану матеріалів і виробів з них, який дістав назву «програмного зміцнення». Він також зробив вагомий внесок у дослідження фізичних механізмів радіаційних явищ у матеріалах при їхньому опроміненні, а також у створення науково-технічних основ експресного прогнозування поведінки сталей і сплавів в активних зонах ядерних і майбутніх термоядерних реакторів за допомогою моделювання [1].

І. М. Неклюдов — автор багатьох розробок і технологічних процесів щодо створення нових конструкційних сталей і сплавів, композиційних матеріалів для атомної енергетики та спеціальної техніки. Під його керівництвом створено потужну експериментальну базу фізичних досліджень [4].

У 2011 р. студенти, викладачі та співробітники фізико-математичного факультету ХНПУ імені Г.С. Сковороди особисто

зустрілися з І.М. Неклюдовим. За підсумками зустрічі у факультетському збірнику наукових праць “Науково-дослідна робота як чинник удосконалення професійної підготовки майбутніх учителів” було надруковано інтерв’ю, яке викликало великий інтерес у читачів, бо було присвячене відвертій розповіді І.М. Неклюдова про власні наукові досягнення, про життєві випробування і той щасливий час, коли він був студентом педагогічного інституту [5]. Відповідаючи на питання, І.М. Неклюдов так пояснив вибір нашого університету для навчання. Математика та фізика — те, до чого завжди відчував потяг. А педагогічний інститут (як тоді називався ХНПУ імені Г.С. Сковороди) був дуже престижний, конкурс до вступу серед абітурієнтів високий — старша сестра Івана Матвійовича не пройшла за балами і порадила випробувати сили і здати вступні іспити саме до нього. І.М. Неклюдов завжди з повагою говорив про учителів та наставників, з якими працював у стінах рідної alma-mater.

І. Ф. Прокопенко розпочав шлях колгоспником колгоспу ім. Т. Шевченка Лохвицького району Полтавської області (1953–1955 рр.), далі працював інструктором Лохвицького райкому комсомолу (1955–1956 рр.), теслярем, видбійником шахти «Полтавсько-комсомольська № 2» у м. Єнакієве Донецької області (1956–1959 рр.), другим секретарем Лохвицького райкому комсомолу (1959–1960 рр.), викладачем, доцентом, завідувачем кафедри політичної економії НУ «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» (1965–1980 рр.), ректором ХНПУ імені Г.С. Сковороди (1980–2020 рр.), радником ректора ХНПУ імені Г.С. Сковороди (2020–2021 рр.) [2].

І. Ф. Прокопенко, набувши у молоді роки неабиякий життєвий досвід, у 1964 р. успішно закінчив один із найпрестижніших закладів освіти регіону та країни — Харківський юридичний інститут імені Ф. Е. Дзержинського (нині Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»). Саме тут

розпочалася його активна педагогічна діяльність — з 1965 по 1980 р. він пройшов усі сходинки професійної кар’єри в закладі вищої освіти: викладач, доцент, завідувач кафедри політичної економії [3].

У 1970–1973 рр. І. Ф. Прокопенко навчався в аспірантурі при кафедрі політичної економії Харківського державного університету імені О. М. Горького (нині Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна) та по закінченню захистив кандидатську дисертацію «Економічні закономірності управління суспільним виробництвом». Вже у 1985 р. І.Ф. Прокопенко отримав учене звання професора, а у 1996 р. захистив докторську дисертацію «Теоретичні та методологічні основи економічної освіти в загальноосвітніх навчальних закладах». З 1992 р. І. Ф. Прокопенко — засновник і дійсний член Національної академії педагогічних наук України [2].

У 1980 р. І. Ф. Прокопенко був призначений ректором тоді Харківського педагогічного інституту імені Г. С. Сковороди. На той час інститут налічував шість факультетів, на 28 кафедрах працювали п’ять докторів наук, професорів [6].

З перших днів колектив відчув особливий стиль роботи молодого ректора — заснований на повазі до підлеглих та сердечному ставленні до них, а також усвідомив його мету — перетворити інститут на освітянський та науковий центр регіону та країни. Переконані, що це вдалося зробити повною мірою.

Пріоритетами діяльності І. Ф. Прокопенка стали підвищення якості й ефективності педагогічної освіти, розроблення нових освітніх програм, розвиток наукової та інноваційної діяльності університету, комерціалізація результатів наукових досліджень, активна співпраця з вітчизняними та зарубіжними освітніми та науковими установами [3].

У 1992 р. інститут був акредитований в статусі університету, а у 2004 р. став національним. Було цілеспрямовано розбудовано сучасну матеріально-технічну базу та інфраструктуру університету, яка

налічує сім навчальних корпусів, п'ять гуртожитків, сучасні лекційні аудиторії, мультимедійні комп'ютерні класи, наукову бібліотеку, ботанічний сад, оранжерею, гербарій, навчально-спортивний комплекс імені Ю.М. Пояркова, лижну базу зі стадіоном, площинні споруди, спортзали. В період роботи І. Ф. Прокопенко започатковано нові спеціальності, відкрито нові факультети, кафедри, музейний комплекс, музейні та меморіальні аудиторії, культурні центри, навчально-польовий табір «Гайдари». На території університету встановлено пам'ятник Григорію Сковороді, перший в державі пам'ятник Учителю, Меморіальний хрест для вшанування воїнів-захисників України. В університеті працює культурно-мистецький центр, спортивний клуб та олімпійська спілка [3].

Школогічний університет завдяки ініціативі І. Ф. Прокопенка став першим у регіоні україномовним закладом вищої освіти. Генерал-отаман Українського козацтва Харківської та Сумської областей Іван Федорович Прокопенко вшановував та плекав споконвічні людські цінності та історичні традиції українського народу. За ініціативи І. Ф. Прокопенка у 2002 р. було засновано перший в Україні Окремий науково-освітній центр Українського козацтва імені Г. С. Сковороди, завдання якого — втілення в життя найкращих надбань українського народу серед учнівської та студентської молоді на засадах козацьких звичаїв і традицій [3].

В університеті за сприяння І. Ф. Прокопенка успішно запрацювали аспірантура та докторантура, спеціалізовані вчені ради із захисту докторських і кандидатських дисертацій, фахові наукові видання, дослідницька інфраструктура (лабораторії, рада молодих учених, студентське наукове товариство), склалися й розвиваються наукові школи за різними напрямками.

Академік І.Ф. Прокопенко — відомий науковець у галузі нових педагогічних технологій навчання і виховання, еконо-

мічної освіти, історії економічної думки в Україні. Як науковець Іван Федорович досліджував питання економічної теорії та історії економічної думки в Україні, економічної освіти, філософії освіти, педагогічні технології навчання та виховання. Значну увагу зосереджував на творчості філософа й просвітителя Г.С. Сковороди. Виходячи з парадигми студентоцентричного навчання і виховання, І. Ф. Прокопенко розробив та впровадив у практику нову концепцію інтенсифікації освітньої діяльності студентів, на базі якої ним та його послідовниками було розроблено низку нових педагогічних технологій, відмінністю яких є активний розвиток особистості студента та його творчого потенціалу [3].

За історію свого існування університет підготував понад 220 тисяч висококваліфікованих учителів, з них 130 тисяч — за роки незалежності України. Серед них — Герої України, відомі політики, громадські діячі, вчені зі світовим ім'ям, учителі та методисти, керівники, видатні спортсмени, письменники, художники, музиканти [3].

Глибоке переконання І.Ф. Прокопенка у державоутворюючій місії, соціальній та особистісній значущості педагогічної праці знайшло відображення у його крилатому вислові: «Усі професії — від учителя, і лише одна від Бога — Вчитель».

Протягом усієї професійної діяльності, І.М. Неклюдов та І. Ф. Прокопенко виконували феноменальні обсяги громадської та організаційно-наукової роботи.

І.М. Неклюдов працював:

- як головний редактор журналу «Питання атомної науки і техніки»;
- член редколегій наукових часописів «Вісник НАН України», «Доповіді НАН України», «Успехи фізики металлов» і науково-технічного збірника «Радиотехніка»;
- очільник секції «Конструкції та обладнання атомної енергетики» Науково-технічної та експертної ради при Президії НАН України з питань ресурсу та безпеки експлуатації конструкцій, обладнання і машин;

- член чотирьох проблемних рад НАН України;
- член багатьох зарубіжних академій наук;

• заступник голови галузевої координаційної науково-технічної ради з проблем фізики радіаційних пошкоджень.

І.Ф. Прокопенко виконував обов'язки:

• як член редколегій фахових видань «Економіка», «Педагогіка та психологія», літературно-художнього, суспільно-політичного та теоретико-методологічного журналу «Слобожанщина», як головний редактор фахового журналу «Новий Колегіум»;

• очільник роботи спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських і докторських дисертацій з педагогічних наук у ХНПУ імені Г.С. Сковороди;

• депутат Харківської міської ради (1981 — 1990 рр.);

• з 1992 р. — член Президії Академії педагогічних наук України;

• член Ради з питань мовної політики при Президентові України (1998 — 2001 рр.);

• депутат Харківської обласної ради (2006 — 2010 рр.);

• з 2010 р. — член Комітету з Державної премії України в галузі освіти;

• з 2002 р. — директор Інституту Українського козацтва при ХНПУ імені Г.С. Сковороди.

Особливе місце у роботі І. М. Неклюдова та І. Ф. Прокопенка займали керівництво та підготовка наукових кадрів вищої кваліфікації.

Так, протягом багатьох років І. М. Неклюдов викладав спеціальні дисципліни з фізики міцності і фізичного матеріалознавства в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна, завідував філією кафедри матеріалів реакторобудування фізико-технічного факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна при ННЦ «ХФТІ» [1]. Під його керівництвом було успішно захищено 10 докторських та 30 кандидатських дисертацій. У власному науковому доробку вченого 17 монографій, понад 800 наукових праць, 50 винаходів і патентів.

І. Ф. Прокопенко став засновником потужної наукової школи з економіки, очільником напряму інноваційних педагогічних досліджень. І.Ф. Прокопенко усіяло щиро та активно допомагав співробітникам університету у науковому зростанні. За його керівництвом було захищено 12 докторських та 25 кандидатських дисертацій [2]. Спадщину І. Ф. Прокопенка складають понад 650 наукових праць.

Вагаторічна сумлінна праця І. М. Неклюдова та І. Ф. Прокопенка знайшла визнання на державному рівні та відзначена чималою кількістю нагород.

Вражає перелік нагород І.М. Неклюдова:

- лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (1998 р.);
- кавалер ордена «Дружби народів»;
- кавалер ордена «За заслуги» III ступеня і лауреат Премії НАН України імені В. І. Тrefілова (2003 р.);
- кавалер ордена князя Ярослава Мудрого V ступеня (2005 р.);
- лауреат премії імені В.І. Тrefілова (2006 р.);
- кавалер ордена князя Ярослава Мудрого IV ступеня (2012 р.);
- почесний громадянин міста Харків (2012 р.);
- лауреат премії імені О.І. Лейпунського (2016 р.) [1].

Нагороди та відзнаки І.Ф. Прокопенка:

- орден «Знак Пошани» (1958 р.);
- орден Дружби народів (1976 р.);
- нагрудний Знак «Відмінник освіти України» (1984 р.);
- орден Трудового Червоного Прапора (1985 р.);
- почесне звання «Заслужений працівник народної освіти України» (1990 р.);
- звання «Почесний громадянин міста Лохвиці» (1995 р.);
- перша премія Національної академії педагогічних наук України за розробку нової технології освіти школярів (1996 р.);
- повний кавалер ордена «За заслуги»: III ступеня (1996 р.), II ступеня (2010 р.), I ступеня (2016 р.);

- медаль «Василь Сухомлинський» Національної академії педагогічних наук України (1996 р.);
- звання «Почесний громадянин Смільчинського району» (2000 р.);
- почесна нагорода «Свята Софія» (2001 р.);
- диплом Міжнародної виставки навчальних закладів «Сучасна освіта в Україні — 2006» — «За плідну організаційну роботу з інноваційного розвитку освіти України» (2006 р.);
- медаль «Костянтин Ушинський» Національної академії педагогічних наук України (2006 р.);
- звання «Почесний громадянин міста Харкова» (2009 р.);
- почесна відзнака Президента України «За заслуги» II ступеня (2010 р.);
- звання лауреата Регіонального рейтингу «Харків'янин року» (2010 р.);
- почесна грамота Харківської обласної державної адміністрації «За сумлінну й плідну працю, високий професіоналізм, вагомий внесок у розвиток освіти і міста Харкова та з нагоди професійного свята — Дня працівників освіти» (2018 р.);
- почесна грамота Харківської обласної державної адміністрації «За сумлінну й плідну працю, високий професіоналізм, вагомий внесок у розвиток освіти і міста Харкова та з нагоди професійного свята — Дня працівників освіти» (2020 р.);
- медалі та інші нагороди Міністерства освіти і науки України, Національної академії педагогічних наук України, почесні грамоти Верховної Ради України, Почесна грамота Кабінету Міністрів України [2].

Таким чином, виховання у праці, за-
гартування нею, багаторічна щоден-
на цілеспрямована робота над собою,

непохитність гуманістичного світогля-
ду — запорука безумовного життєвого
та професійного успіху І. М. Неклюдова
та І.Ф. Прокопенка. Життя та діяльність
І. М. Неклюдова та І. Ф. Прокопенка, го-
ловними цінностями яких стали праце-
любність, відданість професії, любов до
людей, порядність та щирість, — не тільки
приклад для наслідування, а й джерело
натхнення для багатьох поколінь майбут-
ніх педагогів, вчених, науковців.

Література

1. Неклюдов Іван Матвійович. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/PersonalSite/Reports/Pages/default.aspx?PersonID=0000009305> (дата звернення 01.05.2022 р.)
2. Іван Федорович Прокопенко URL: <http://hnpu.edu.ua/uk/ivan-fedorovych-prokopenko> (дата звернення 01.05.2022 р.)
3. Прокопенко Іван Федорович: до 85-річчя від дня народження : біобібліографія: 1968–2021 рр. Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2021. 93 с.
4. Неклюдов Іван Матвійович. URL: <https://www.city.kharkov.ua/uk/oxarkove/pochetnyie-kharkovchane/neklyudov-ivan-matviyovich.html> (дата звернення 01.05.2022 р.)
5. Бабіна А.Ю., Бринза В.Ю. Академік Неклюдов Іван Матвійович: путівку до науки дав Харківський педагогічний інститут // Науково-дослідна робота студентів як чинник удосконалення професійної підготовки майбутнього вчителя. 2011. Вип.5. С. 23–25.
6. Серце віддане людям URL: <http://www.golos.com.ua/article/108653> (дата звернення 10.05.2022 р.)

08.07.2022

Відомості про автора:

Пономарьова Наталія Олександрівна — доктор педагогічних наук, професор, декан фізико-математичного факультету, професор кафедри інформатики; Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди; Харків, Україна; email: ponomna@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0172-8007>; Google Scholar: <https://scholar.google.com.ua/citations?user=oPbQT1UAAAAJ>; Scopus: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57211132743>